

**ЕВГЕНИЯ КНИПОВИЧ
„ТРАВНИШКА ХРОНИКА“ И
НЯКОИ ОБЩИ ТЕНДЕНЦИИ В
ТВОРЧЕСТВОТО НА ИВО
АНДРИЧ**

Превод от руски: Сийка Рачева, 1963

chitanka.info

Иво Андрич спада към тези художници, чийто творчески път е последователен и лишен от скокове или падове. От ранните си разкази до произведенията през последните години той като че ли кръгообразно се издига все по-високо и по-високо над живота, който добре познава, както и историята на родната страна, разширявайки сферата на своите наблюдения, задълбочавайки своите знания, умножавайки своите обобщения. В романите, повестите и разказите на Андрич непрестанно възникват градовете на неговото детство и юношество — Травник, Вишеград, Сараево и околните чифлици и селища, — поновому се осмислят сходни човешки съдби, а понякога и съдбата на един и същ герой.

В творчеството си Иво Андрич остава докрай верен на родната Босна, макар много да е странствувал по света, много да е видял и научил.

Син на травнишки занаятчия, Андрич прекарва в Босна детството и юношеството си. В разказите за първите жизнени впечатления и първите несгоди на детето от бедняшко семейство — като например „Книгата“ или „Панорама“ — навярно има автобиографични елементи. Образованието си Иво Андрич получава в Загреб, Виена, Краков, Грац. Рано започва участието си в националноосвободителното движение: през Първата световна война се намира в затвора и на заточение.

След завършването на войната и разделянето на Австро-унгарската империя Иво Андрич бързо намира своето място в получената национална независимост родина не само като художник, но и като дипломат, заемащ различни длъжности (включително посланик) в Рим, Мадрид, Букурещ, Женева, Берлин.

Иво Андрич започва да печата много рано, още като гимназист. Първите му книги — лирична проза — излизат в 1918–1919 година. Известността му нараства през 20-те и 30-те години, когато излизат нови и нови сборници разкази. Световна слава му донасят три от неговите романи: „Мостът на Дрина“, „Травнишка хроника“ и „Госпожицата“, написани в окупирания Белград по време на Втората световна война.

През 1961 година получава Нобеловата награда за литература. Традиционната реч в деня на връчването на наградата Иво Андрич посвещава не на автокоментарии към своето творчество, а на

„проблема за повествованието въобще“. „На хиляда различни езика — изтъкна той, — при най-различни условия, век след век, като се почне от древните патриархални беседи в колибите край огъня, та чак до произведенията на съвременните повествователи, чиито книги излизат този миг от печатниците в големите световни центрове, се тъче нишката, за нея хората си разказват безкрай един на друг.“

Къде се крие за Иво Андрич смисълът на това хилядолетно повествование? Може би, казва той, с негова помощ съвременникът ще започне да вниква в същността на събитията през своята епоха? А може би разказвачът също като дете, загубило се в гората, просто си пее песничка, за да прогони нощните страхове? Или в разказите му придобиват красноречие смазаните от злите сили на историята, които не са успели дотогава да се изразят? Отговорът на тези въпроси, свързани с проблема „повествование“, се съдържа в цялото творчество на Иво Андрич — в неговите романи, повести, разкази, в неговите есета за литературата и изкуството.

Да, Иво Андрич е и наблюдател, който разглежда детайлно онази „пъстра редица картини“, която разкриват пред него историята и съвременността. Стотици човешки съдби от миналото на родната Босна му помагат да разбере как се оформят чертите на националния облик у неговите съотечественици — при пасивна или активна съпротива срещу жестоките по различен начин власти на турските феодали и австрийските чиновници, в тежък труд, в сложните перипетии на социалните и националните взаимоотношения. И все пак не можем да наречем Иво Андрич прост наблюдател, умен и безстрастен регистратор. Основната тема на творчеството му, вплътена в десетки съдби и характери, е темата на „неосъществения човек“, злата съдба, погубените от социалния и националния гнет възможности на трудовия народ. Така над всички елементи в идейно-художествената система на Иво Андрич се издига ръководното начало — хуманистичната тема: любов и състрадание към човека, скрити зад печална и леко скептична усмивка. И може би подобна съдържаност в повествованието за съдбите на земляците се обяснява със специфичната история на родния край на Андрич — Босна.

Вековното турско робство, двойният гнет — социален и национален, — произволът на властниците, поставени от Отоманската империя, безправията на босненците-християни — всичко това създава

сложна и трагична обстановка, в която делението на социални групи съвпада с деление национално и религиозно.

Вътрешните разногласия, липсата на единство между антифеодалните и антиотоманските сили, политиката на европейските държави довеждат до това, че след отхвърлянето на турското иго Босна бива окупирана от Австро-Унгария и влиза в състава на „пъстрата монархия“ на Хабсбургите. Несъмнено формата на социален и национален гнет става друга, не както при турската власт, обаче гнетът и експлоатацията по европейски задържат за още четиридесет години нормалното социално, икономическо и културно развитие в родния край на Иво Андрич.

Трагичната история на Босна е разкрита с голяма пълнота и последователност в историческия роман на Андрич „Травнишка хроника“.

Той представлява повествование за осем (1807–1814) години от живота на Травник, глуха турска провинция, която се оказва въввлечена в такива събития като цялата епопея Наполеонови войни — от блестящите победи при Аустерлиц и Ваграм до поражението във войната с Русия. В Босна като ехо откликват и събитията в Истанбул. Идването на власт и падането на султана-реформатор Селим III, който се опитал да ликвидира феодалната раздробеност на Отоманската империя, естествено дава отражение върху съдбата на босненските везири — оръдия на Селим: Мехмед паша и Ибрахим паша.

Това е обстановка на национални и социални противоречия, жестокост и произвол на турските управници, гнет над немюсюлманските народи.

И в тази странна и страшна покрайнина на мюсюлманския Изток пристигат представителите на Запада — френският консул Давил, помощникът му — „младият консул“ Дефосе, — а после и австрийският консул фон Митерер и сменилият го фон Паулич.

Сблъсъкът на двете светоусещания, „западното“ и „източното“, личи в романа най-ясно в съдбата на двамата представители на френското консулство. Личните отношения на тези хора са разкрити като антагонизъм между бащите, съвременници на революцията от 1789 година, и синовете, тоест революционното и следреволюционното поколение. И тази отлика определя тяхното различно възприятие на чуждия за тях, хората от Запада, свят.

В реакциите на двамата срещу проявите на това „чуждо“ има и сила, и слабост — отражение на сложната диалектика на революционния и следреволюционния период от живота на Франция и цяла Европа.

За „баща“, представител на по-старото поколение, Иво Андрич е избрал един много добър и порядъчен либерал и еснаф. У него еднакво предизвикват сълзи на възторг различни знаменитости: в детството Луи XVI, на младини Мирабо, в зряла възраст Наполеон. Консулт Давил — нелишен от способности журналист, чието остро перо Талеран цени, автор на най-дългата и незавършена класицистична поема (в която походите и победите на Александър Македонски се проектират върху историята на Наполеоновите войни), почитател на поезията на толкова презирания от Пушкин абат Делил — нищо не иска и не може да разбере в този странен свят на потурчена Босна, където го е запратила съдбата. Поради своето равнище Давил, разбира се, не става за герой на бурното си и сложно време. И друго — времето необикновено ярко „е изваяло“ неговата съдба, характер, неговото нещастие, бихме казали, ако в дадения случай може да подхожда такова категорично определение. Според автора бедата на травнишкия консул се крие в неговата посредственост, в органически присъщия му стремеж да се лепне за някой господар на хорските съдби, за да може спокойно като молюска за дъното на кораб да плава заедно с господаря си в неизвестността. „Средният път“, третият път — нито революцията, нито старият режим — ето мечтата на зрелия Давил, изпълнителен чиновник и примерен съпруг, вплътявана за известно време според него от империята на Бонапарт. Уви, не за дълго. И Андрич пише: „Сякаш след всяка победа на Първия консул, а после император Наполеон, напред се разкриваше твърдият и определен спасителен среден път, а само след няколко месеца той отново се оказваше задънен. Страх почна да обзема хората. Всички вървяха напред, но мнозина вече се озъртаха. През няколкото месеца, прекарани в Париж, преди да бъде назначен за консул в Травник, Давил можа да види в очите на многобройните си приятели като в огледало същия страх, който постоянно изпитваше сам той, макар да не си го признаваше и да се стремеше да го потиска.“

Умният циник Керен, висш чиновник от Министерството на външните работи на Наполеонова Франция, обобщава смисъла на тази

възникваща в бурни времена „трагедия на посредствеността“.

„Жан Давил — твърди Керен, напътствувайки Дефосе, бъдещия помощник на травнишкия консул — дойде на света като човек праволинеен, здрав и... посредствен. По своята натура произход и възпитание той бе създаден за тих, спокоен живот. Спокойните времена и уравновесените обстоятелства превръщат, такива посредствени хора в още по-посредствени, а бурните времена и големите сътресения правят от тях твърде сложни характери.“

В какво вижда Керен сложността на Давил?

„Като не можеше да бъде безцеремонен, жесток, безсъвестен или двуличен, Давил, за да се крепи и брани, стана боязливо прикрит и суеверно предпазлив. От здрав, честен, предприемчив и весел той постепенно се превърна в чувствителен, колеблив, мудар, недоверчив и склонен към меланхолия човек... С една дума, той е един от онези, които се оказаха своего рода жертва на големите исторически събития... Твърде разпространен в наше време случай“ — завършва Керен.

Този „видоизменен“ човек, който субективно е преситен от история, мъчно възприема и не е в състояние да обясни онова, което му се открива в новата действителност на Близкия Изток, с която го е свързала неспокойната съдба. Босна за него е абсолютно варварство, явление, противно на чувството и разума. И под тази „външна обвивка“ той не иска и не може да види сложното сплитане и движение на историческите сили и тенденции.

Едновременно с това по силата на естествена доброжелателност той става почти приятел на двамата везири, сменили се през осемгодишното му пребиваване в Травник. Просветителското отвращение към шовинизма прави Давил приятел и застъпник на евреите от Босна, еднакво чужди и на потисниците турци, и на угнетеното местно население.

Везирите Мехмед паша и Ибрахим паша никак не си приличат. Първият е ловък дипломат, който умее да „залъгва“, вместо да изпълни нечия молба; външно приветлив и вежлив, той може тихичко да прати на оня свят всеки опасен за него. Оградил се е с хора също външно приятни, млади. „Това бяха люде ограничени, но обиграни, безусловно

предани и верни на Мехмед паша; те всички си приличаха като тридесет и двамата мамелюци на везира, които подобно на кукли с лица, лишени от израз, бяха всички с еднаква външност и на еднаква възраст.“

Ибрахим паша е „човек родовит“, чийто двор включва „тълпа роби“, наследени още от баща му и дядо му. Сам той по външност не е по-малко фантастичен от целия този „музей уроди“, който го огражда.

Но този болен, умен и мрачен човек е събрал около себе си и хора необикновени, такива като Тахир бей — „дясната ръка и перото в ръката на везира“. Тахир бей „своите знания и ум споделяше щедро и безкористно, като човек, който притежава тези качества в излишък и е свикнал да дава, без да иска нещо замяна. Той еднакво добре познаваше и мюсюлманското право, и военното дело, и финансите. Владееше персийски и гръцки. Пишеше чудесно и имаше сборник стихове, които султан Селим знаеше и обичаше.“ Обаче този мъдър държавен деец е инвалид, енергията му се поддържа с наркотици. И съвсем не го смущава онази чудовищна жестокост, с която — по заповед на Ибрахим паша — се извършва разправата над въстаналите сръбски селяни.

За Давил общуването с окръжаващия го свят почти изключително се ограничава с „управляващата върхушка“ на Травник.

Дефосе е представител на „синовете“, или по думите на „бащите“ — „анимализираното“ население: човек без размисли, без съмнения и без колебания, прагматист във всичките си стремежи.

На пръв поглед може да ни се стори, че той много по-близо от Давил е опознал окръжаващата го действителност.

Дефосе учи езика на „простолюдието“ на Босна, обича да се поблъска в тълпата на пазара, с интереса на просветен нетограф изучава външната страна от живота на Босна. Дефосе е човек умерен, порядъчен, безкористен, лишен от страстите и противоречията на Растиняк или други герои от традиционния роман на Франция през XIX век. Дефосе е доброжелателен, в отношенията с жените дава дан на юношеска наивност и неопитност. И в същото време такава съчетание на буржоазен прагматизъм и уравновесеност, както ми се струва, не съответствува твърде на историческата и социалната същност на поколението „синове“.

Прагматизмът приема по онова време форми много агресивни. Що се отнася до безкористието и порядъчността, те обикновено пораждаха онези „рефлексии“, онези съмнения в „прагматичната истина“ за буржоазното общество, които са основна черта в характера на разочарованите „деца на века“.

Исторически вярно са пресъздадени в романа двамата представители на Австрия. И ако фон Митерер — чиновник от старата школа — притежава все пак много човешки черти, вторият, сменилият го австрийски консул фон Паулич, е вече твърде съвършен бюрократичен автомат на империята на Хабсбургите и предшественик на онези администратори, които няколко десетилетия по-късно внесоха в Босна нови, европейски методи на гнет и експлоатация.

Истинско очарование придава на романа неговият „активен и съществен“ фон — десетки човешки съдби, десетки живота, протичащи редом със затворения бит на двете консулства.

Сред тези хора има и такива, които като двамата преводачи от консулствата — Давна и Рота — акумулират в себе си всички лоши страни на „Изтока“ и „Запада“. Има и такива като младата Йелка — олицетворение на женственост и простота, героиня на несъстоялия се роман с „младия консул“ Дефосе, или такива като Лука Дафинич, безкористен помощник на всички страдащи и толкова страстен пазител на живота, че не смее да посегне дори на мишката, която яде неговите лекове — понеже и тя е твар господня.

Този пъстър, движещ се свят от прости труженици-чудаци — тях Иво Андрич изобразява винаги с голяма любов, — хора с най-различни и странни професии, със своята упорита, почти „растителна“ воля за живот, труд, мирно съществуване, сякаш мие с живите си вълни „двете крепости“ където са се настанили представителите на две държави, опитващи се в своята дейност, по думите на автора, да представят бурята в чаша вода като битка на гиганти.

Изобщо след падането на Наполеон двете консулства се затварят. На консулите — френския и австрийския — е осигурена за в бъдеще напълно благополучна съдба.

Дефосе ще напише достъпна, богата с информация книга за страната, където е прекарал няколко не много леки години.

Фон Митерер — заедно със своята съпруга, вехнеща и истерична хубавица — ще продължи на друго място своя труд, посветен на

старите австро-унгарски традиции.

Блестяща кариера по пътя на новия бюрократизъм ще направи фон Паулич.

Всичко ще се стече успешно и за Давил. Талеран де Перигор, всемогъщият княз Беневентски, си е спомнил за него и му е осигурил хубава длъжност. Съпругата на консула — тази трудолюбива мравчица — и на друго място ще възпитава децата, ще домакинствува, ще отглежда бели зюмбюли и зелен грах.

А самият Давил? Колкото и мека ирония да влага авторът в изображението на историческата ограниченост, отвличеността, понякога почти комичните страни от характера на френския консул, все пак Давил единствено е способен да мисли за бъдещето, опитва се да надникне в идните дни на човечеството и човека. В нощта преди заминаването си той преглежда и прибира своите книжа. „Тази машинална работа се съпровождаше като натрапчива мелодия от една неопределена, но настойчива мисъл: трябва някъде все пак да съществува този «истински път», в търсенето на който той посвети целия си живот; някога човек ще го открие и ще го покаже на всички. Давил сам не знаеше как, кога и къде, но пътя непременно ще открият децата му, внуците или по-далечните потомци. Тази нечута вътрешна мелодия правеше работата му по-лека.“

Консулите заминават — Босна си остава. И още преди заминаването им старите бейове, събрали се както винаги в кафенето, изричат чрез устата на най-стария — Хамди бей — своята присъда: „Травник ще се очисти от консулите. Споменът за тях ще се запази известно време. Децата ще яхат кончетата-пръчки, ще играят на консули и телохранители, но и те ще забравят за тях, сякаш изобщо не ги е имало. И всичко пак ще тръгне по волята на аллах, както е от памтивека.“

Общите идейно-естетически особености на творчеството на Андрич се въплътяват с необикновена пълнота във всички компоненти на неговите произведения. Неслучайно тъкмо затова въпросът за жанра зае толкова голямо място в международните разговори около „Мостът на Дрина“. „Не роман“, „не историческа хроника“, а „единство и монолитност в многообразието“ — така се опитваха критиците от разни страни да подхождат към определението на жанровите и композиционните особености на това произведение.

Темата за „неосъществения човек“, за която вече споменахме във връзка с „Травнишка хроника“, звучи и в цялото творчество на Андрич особено силно. Понякога героят като че е изтръгнат с лъча на прожектор от околната среда, в която сме свикнали да го виждаме в предходните епизоди. Такъв е Кривия от „Мостът на Дрина“, към образа на когото Андрич се връща неколkokратно. За пръв път той се появява в разказа за 20-те години. За трагичната му смърт писателят ще разкаже с любов и съчувствие в новелата за 30-те години „Мила и Прелац“. И накрая в романа „Мостът на Дрина“ той изведнъж ще разкрие тази съкровена същност на едноокия шут, която не е могла да се прояви в условията и обстоятелствата на онова време. Пред нас не е вече един разюздан нехранимайко, а човек, способен на голяма, всепоглъщаща любов, „неосъществен“ брат на Тристан или Жофроа Рюдел. Леката, страстна сила, която живее в сакатото тяло на едноокия скитник, като огнен език лумва в момента, когато, подстрекаван от пияните безделници, той, танцувайки, преминава реката по тесните, заледени перила на моста през Дрина, прочутия бял мост, който Босна получила в дар през XVI век от Мехмед паша, родом оттам.

Сред есетата на писателя има едно много значително, което се нарича „Разговор с Гойя“ (1935). И в него гласът на великия испански художник от миналото е необикновено близък „по тембър“ с гласа на нашия съвременник Иво Андрич. „В приказките е истинската история на човечеството“ — твърди Андричовият Гойя. И най-основните, повтарящи се елементи на тази приказка на човечеството за самото него — това са „легендата на потопа, легендата за сина човечески, разпнат в името на спасението на света, легендата за Прометей и за откраднатия огън“.

Но приказката на народа за самия него, такава, каквато я вижда Андрич, съвсем не е адекватна на Горкиевата концепция за приказката, където е въплътена вярата на народа в неговата мощ, безсмъртие и по-добро бъдеще. В това как „мечтае за себе си“ колективният герой на приказката — народът на Босна — има понякога нещо близко до първобитната митология.

Хуманистичните и реалистичните черти в творчеството на Иво Андрич особено ярко се проявяват в страстното, пълно с гореща ненавист изображение на потисниците и насилниците, тяхната гавра над тружениците на Босна. И, разбира се, не само за XVII, но и за XX

век, за фашизма мисли авторът, когато описва зверствата на турските управници. Като говори за мъченията, на които бива подложен Радислав („Мостът на Дрина“), той като че ли проектира случилото се върху онова, което се е вършило в Югославия през годините на фашистката окупация. „В обора и край него цареше празнична възбуда и тази особена тишина, характерна за всеки разпит, мъчения и съдбоносни събития.“ Този патос на гневна непримиримост към угнетяването на човек от човека живее във всички произведения на Иво Андрич, достигайки особена сила в онези, които са създадени през годините на Втората световна война и фашистката окупация.

Тъкмо по това време „злото“ в неговите произведения приема съвременни черти и старата тема за „неосъществен човек“ прераства в историята за това как героичната борба против фашисткото зло променя целия характер, всичките стремежи на измъчения, плах човек (повестта „Заека“). Човечността, добротата, артистичността на Заека като малко изворче търсят изблик в дружбата и общуването с природата, докато в годините на фашистката окупация това малко ручейче не се влее в широкия поток на народната борба против фашизма. Геройската смърт на Заека остава неизвестна за хората, но самият той в общото дело с най-добрите синове и дъщери на своя народ осъзнава какво значи истински достоен човешки живот.

Много по-често обаче, като рисува неосъществените съдби на хората, Андрич изпитва горка печал, а не гняв, и това свое чувство той умее да предаде на читателя.

В упорството на вишеградци („Мостът на Дрина“), с което те продължават да живеят, да спазват обичаите си в различно време и при различни власти, авторът вижда нещо растително. Започва на моменти да ни се струва, че и за Андрич „човекът — това е само дихание и неспокойна топлина“, както мисли за себе си един от героите на „Травнишка хроника“, че в това полурастително-полуживотинско усещане за живота понякога се сливат човекът и самата природа на родния край. Но такова впечатление е мимолетно и авторът — мъдър повествовател — добре знае това. Желязната пета на капиталистическия прогрес троши неподвижния, патриархален и жесток свят на потурчена Босна. И това Андрич го вижда и ярко изобразява. Турската власт бива сменена с австрийска, а тя експлоатира населението без чудовищното средновековно зверство на

турците, много по-последователно и планомерно. Ето вече се строи железница, растат доходите, но още по-бързо растат цените. В градовете се появяват нощни пивници и — о, ужас! — публичен дом и децата на почтени семейства — турски и сръбски — губят патриархалния страх божи и както казва авторът, преминават от растителния стадий в животинския.

Хуманистичната, централната в творчеството на Андрич тема, както вече казахме, се разкрива в някои случаи поновому — като тема за неосъществената любов и неосъщественото щастие, неосъществения човешки характер и съдба. И заедно с това вътрешният облик на тези хора осъжда само като факт на своето съществуване всичко, което му пречи да се разкрие.

Какъв е пътят към конкретното, жизненото „въплъщение в себе си“, Андрич ще разкрие по-късно — в повестите и разказите, непосредствено свързани с историята на антифашистката съпротива, и преди всичко в повестта „Заека“.

Хуманистичната тема търпи различна интерпретация в творчеството на Андрич. Но едно е винаги общо за всичко, което излиза под неговото перо — това, което той каза в края на речта си, произнесена в Стокхолм: „Всеки води повествованието си по силата на вътрешна необходимост, в съответствие със своите унаследени или придобити склонности и възгледи, според степента на своите изразни възможности. Всеки носи морална отговорност за онова, което разказва, и трябва да има пълна възможност да води разказа си свободно. Но нищо не пречи, предполагам, заедно с това да се пожелае разказът, който съвременният повествовател разкрива на хората от своето време, независимо от формата и темата, да не бъде отровен от омраза, да не бъде заглушен от тътена на смъртоносното оръжие, а да е движим от любов и воден от широк и ясен, свободен човешки дух. Защото разказвачът и неговата творба нямат никаква стойност, ако по един или друг начин не служат на човека и човечността.“

Е. Книпович

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.